

סימן ז. מצוות ההולדה

א. מצוות פרו ורבו

הקדמה

כבר ביום בריאתם ציווה הקב"ה על האדם ועל חוה "פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשׁה" (בראשית א:כח). ציווי זה נשנה גם בפרשת נח - "פרו ורבו ומלאו את הארץ" (בראשית ט:א).

בסוגיות שונות העוסקות במצוות פרו ורבו, עולים כמה דינים יחודיים, שיש לעמוד על משמעותם:

1. בגמ' ביבמות (סב.) ישנה דעה כי גוי שהתגייר ויש לו בנים, יוצא ידי חובת מצוות פרו ורבו בבניו הנכרים, והוא אינו צריך ללדת בנים נוספים לאחר הגיור¹. כך גם נפסק להלכה (רמב"ם הלכות אישות טו:ח). דין זה תמוה, כיוון שהגר לא היה חייב במצווה בשעה שילד את ילדיו. פרט לכך, הגמרא בראש השנה (כח.) כותבת במפורש ששטה שאכל מצה בפסח חייב לאכול מצה שוב לאחר שיירפא משיגעונו, כיוון שבשעת אכילתו היה פטור מהמצווה. כלומר, אדם שקיים מצווה בשעה שהיה פטור ממנה, לא יצא ידי חובת המצווה. לא ברור, אם כן, כיצד יצא הגר ידי חובת פרו ורבו בבנים שילד כשעוד היה גוי².

2. בגמ' (יבמות סב.) ישנה דעה כי אדם שקיים את מצוות פרו ורבו, אך אח"כ הילדים שהוליד מתו, חייב לקיים את המצווה שוב, וכך גם נפסק להלכה (רמב"ם שם טו:ה). גם הלכה זו אינה מובנת, שכן לא ייתכן שלאחר שאדם קיים כבר מצווה ויצא ידי חובתה, קיום המצווה יפקע, והאדם יצטרך לקיימה שוב.

1 המנחת-חינוך (א:א) דן בשאלה האם צריך שגם בניו של הגר יתגיירו כדי שייחשבו בניו לעניין מצוות פרו ורבו.

2 ניתן לתרץ קושיה זו בדרך אחרת מזו שתפורט להלן: הטורי-אבן (תניינין כח. ד"ה "אליפא") מעלה אפשרות לחלק בין מעשה מצווה של גוי לבין מעשה מצווה של שוטה: מעשה מצווה של שוטה אינו מוגדר כלל כמעשה מצווה, כיוון שאין לו דעת, ומעשה שאינו מלווה בכוונה מצד עושהו אינו נחשב למעשה בר תוקף הלכתי. מעשה מצווה של נכרי, לעומת זאת, מוגדר כמעשה מצווה, והגוי אכן מקיים מצווה שהוא אינו חייב בה (בדומה, למשל, לקיום מצוות עשה שהזמן גרמן על ידי נשים). אמנם, חיוב המצווה מתווסף לגוי רק אחרי שהוא מתגייר, אך מעשה המצווה וקיומה נעשו עוד כשהיה גוי. בצורה דומה, אם גוי אכל מצה בפסח ואחרי כן התגייר - הוא יצא ידי חובת המצווה במצה שאכל כשהיה גוי. אמנם, הטורי-אבן דוחה למסקנה חילוק זה, ופוסק שמעשה מצווה של גוי זהה למעשה מצווה של שוטה.

3. הגמ' בירושלמי (יבמות ב:ו) אומרת שגם אם אדם הוליד בן ממזר, הוא יוצא ידי חובת "פרו ורבו"³. הרמב"ן (יבמות כב. ד"ה "ובנו לכל דבר") מבאר, שלא רק מי שהוליד ממזר מביאת היתר (כגון גר שנשא ממזרת) יוצא ידי חובה, אלא גם מי שהוליד ממזר על ידי ביאת איסור קיים את המצווה. שיטה זו תמוהה, שהרי אין יוצאים ידי חובה במצווה הבאה בעבירה⁴. אם כן, קשה להבין כיצד יוצאים ידי חובה בכך ממזר שנולד מביאת איסור.

אופי המצווה

על מנת ליישב את הקשיים הללו, יש להבין מהו בדיוק אופייה של מצוות פרו ורבו. ניתן להציע לכך שתי הבנות:

1. **קיום המצווה הוא במצב, ולא במעשה.** כלומר, קיום המצווה אינו בפעולת ההולדה, אלא במציאות שיש לאדם צאצאים. כך סובר המנחת-חינוך (מצווה א:ח,ד).

על פי הבנה זו, ניתן להסביר את הסוגיות הקשות שהובאו לעיל:

- א. הגר אינו מקיים את המצווה בעת פטור, כיוון שאין כלל מעשה מצווה - המצווה מתבצעת בעצם המצב שיש לו בן ובת, ומצב זה קיים גם לאחר שהגוי התגייר.
- ב. אם בנו של אדם מתו התבטל קיום המצווה, כיוון שהוא תלוי במציאות ולא במעשה. ברגע שהמציאות השתנתה - התבטל ממילא קיום המצווה.
- ג. גם אם הילד הוא ממזר - אין כאן מצווה הבאה בעבירה, כיוון שלמעשה העבירה - הביאה - אין כל קשר למצווה.

ברם, ישנו קושי בשיטת המנחת חינוך: **לא מצינו בשום מקום מצווה שמקיימים אותה במצב ולא במעשה ספציפי.** פרט לכך, התוס' (ב"ב יג. ד"ה "כופין", גיטין מא. ד"ה "לישא שפחה") כותבים במפורש שהביאה היא מעשה המצווה של מצוות "פרו ורבו".

2. **המצווה היא הביאה על האשה⁵, ולמצווה אין שיעור בו יוצאים ידי חובה. אדם שיש לו ילדים לא יצא ידי חובת המצווה, אלא נפטר מחובת קיומה.** כלומר, יש לנתק בין קיום המצווה לבין יציאה ידי חובת המצווה: ישנן מצוות שבהן מחוייב האדם לעולם, ואין מעשה שעל ידי קיומו האדם יוצא ידי חובת המצווה. כך, לדוגמה, אין שיעור למצוות כיבוד אב ואם - אין מעשה ספציפי שניתן לעשות כדי לצאת ידי חובת המצווה. ברם, אדם שאביו הלך לעולמו נפטר מחובת מצוות כיבוד אב, ומקור הפטור אינו מעשה המצווה שהאדם קיים - הוא לא יצא ידי חובת המצווה, אלא נפטר

3 המשנה שם קובעת שבן ממזר נחשב בן לכל עניין, והירושלמי מסביר שקביעה זו תקפה גם לגבי מצוות פרו ורבו.

4 אמנם, לדעת התוס' (סוכה ט. ד"ה "ההוא") דין זה שלא יוצאים ידי חובה במצווה הבאה בעבירה הוא רק מדרבנן.

5 כלומר, המצווה היא עשיית כל המאמצים כדי להוליד ילדים.

מקיומה. זהו המצב גם במצוות פרו ורבו - הולדת ילדים לגבי מצוות פרו ורבו מקבילה למות האב לגבי מצוות כיבוד אב. כך סובר ר"מ פיינשטיין (אגרות-משה אה"ע ב:י"ח).

גם על פי שיטה זו ניתן להסביר את התמיהות שהועלו לעיל:

א. גוי שהתגייר עם בניו לא יצא ידי חובת המצווה, אך נפטר מחובת קיומה.

ב. אכן, מצווה שקיומה אינה יכולה לפקוע. מות בניו של אדם אינו מבטל את קיום המצווה, אלא רק את הפטור מהמשך קיומה.

ג. אין יוצאים ידי חובה במצווה הבאה בעבירה, ולכן אדם שבא ביאת איסור על אשתו לא קיים את המצווה. אמנם, אם נולדו לו בנים כתוצאה מביאת האיסור - הוא נפטר מן המצווה, אך בלי לקיימה.

חוב נשים במצוות פרו ורבו

ישנה מחלוקת תנאים (יבמות סה:) האם אשה מחוייבת במצוות פרו ורבו, ולהלכה נפסק שרק גברים חייבים במצווה זו (רמב"ם הלכות אישות טו:ב). ניתן להבין את אופי הפטור של הנשים מן המצווה בשתי צורות:

1. **פטור נשים מן המצווה הוא צדדי, ולא מהותי. לכן, נשים אמנם פטורות מן המצווה, אך יש להן קיום בה,** בדומה למצוות עשה שהזמן גרמן, שנשים פטורות מהן אך יכולות לקיימן⁶. כך גם לגבי מצוות פרו ורבו - נשים אמנם פטורות מן המצווה, אך יש להן אפשרות לקיים אותה.
2. **פטור נשים מן המצווה הוא מהותי, ונובע מהגדרת פעולת המצווה. לכן, אין לנשים גם אפשרות לקיום המצווה.** מעשה המצווה הוא הביאה על האשה - ביצוע הפעולה הפיזית-ביולוגית של הגבר בשעת הביאה. נשים אינן מבצעות פעולה זו, ולכן הן אינן יכולות לקיים את המצווה⁷. כלומר, במצוות עשה שהזמן גרמן הפעולה שעושה האשה זהה לפעולה שעושה הגבר, ולכן גם נשים יכולות לקיים אותן. במצוות פרו ורבו, לעומת זאת, פעולות הגבר והאשה שונות, ולכן נשים אינן יכולות לקיים את המצווה כלל⁸.

6 עיין ר"ן ר"ה ט: בדפי הרי"ף ד"ה "ומ"מ אע"פ".

7 זאת, על פי השיטה לפיה מעשה המצווה הוא מעשה הביאה. על פי שיטה שהמצווה היא במצב שבו יש ילדים, ניתן לומר שגם האשה מקיימת את המצווה.

8 נימוק הגמ' (יבמות סה:) לכך שנשים פטורות ממצוות פרו ורבו הוא שהציווי למצווה הוא "...פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשנה..." (בראשית א:כח), ואשה - "אין דרכה לכבש". ניתן להבין דברים אלו על פי כל אחת מן הסברות שהוצעו כאן.

ב. מצוות שֶׁבֶת

הקדמה

בנוסף למצוות פרו ורבו, ישנה מצווה נוספת הקשורה בהולדת צאצאים - מצוות 'שֶׁבֶת'. המקור למצווה זו הוא המשנה (גיטין מא.) הפוסקת שיש לשחרר אדם שהינו חצי עבד כנעני וחצי בן חורין, שכן אחרת הוא אינו יכול לעסוק בפריה ורבייה: "מי שחציו עבד וחציו בן חורין... לישא שפחה אי אפשר, שכבר חציו בן חורין, בת חורין אי אפשר, שכבר חציו עבד... והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורבייה שנאמר "לא תהו בראה לשֶׁבֶת יצרה" (ישעיהו מ"ה:ח) "'.

ישנן שתי דעות בסיסיות בנוגע למצווה זו:

1. הרמב"ם (הלכות עבדים ז:), בניגוד לפשט המשנה, כותב שכופים את האדון לשחרר את העבד משום פרו ורבו, ולא משום שֶׁבֶת. כמו כן, הרמב"ם אינו מזכיר את מצוות שֶׁבֶת באף מקום אחר. מכאן, שלשיטת הרמב"ם לא קיימת מצוות שֶׁבֶת, אלא רק מצוות פרו ורבו.

על פי הרמב"ם יש להסביר כי המשנה ציטטה את הפסוק "לא תהו בראה לשֶׁבֶת יצרה" רק כדי להדגיש את חשיבותה של מצוות פרו ורבו, המקיימת את העולם ומהווה קיום רצונו של הקב"ה.

2. התוס' (ב"ב יג. ד"ה "שנאמר") דנים בהבדלים שבין מצוות שֶׁבֶת לבין מצוות פרו ורבו,⁹ ומכאן שלדעת התוס' מדובר בשתי מצוות שונות.

אופי מצוות שֶׁבֶת

על פי הגישה לפיה ישנן שתי מצוות - מצוות שֶׁבֶת ומצוות פרו ורבו, ניתן להבין את היחס שבין שתי המצוות בשני אופנים:

1. אופי שתי המצוות זהה - הולדת ילדים. אמנם אלו שתי מצוות שונות, אך הציווי בשתייהן זהה - להוליד ילדים.

⁹ התוס' מקשים מדוע אין כופים את האדון לשחרר את העבד כדי שיקיים את מצוות פרו ורבו, אלא כדי שיקיים את מצוות שֶׁבֶת. יש לתוס' על כך שני תירוצים:

1. מצוות פרו ורבו מחייבת רק את צד החירות של העבד, ואילו מצוות שֶׁבֶת חלה גם על צד העבדות שלו.

2. מצוות שֶׁבֶת היא "מצוה רבה", ורק לשם קיומה ניתן לכפות את האדון לשחרר את עבדו. פרו ורבו, לעומת זאת, היא מצווה רגילה, ואין כופים בשבילה את האדון לשחרר את העבד, כשם שאין כופים אותו לשחרר את העבד כדי שיקיים את שאר תרי"ג המצוות.

2. **אופי מצוות פרו ורבו הוא הולדת ילדים, אך אופי מצוות שְׁבַת אינו הולדת ילדים, אלא פיתוח העולם.** מצוות שְׁבַת היא מצווה לרבות את אוכלוסיית העולם ולפתחו באופן כללי, ולא דווקא באמצעות מעשה ספציפי של ביאה, כמו במצוות פרו ורבו. זאת ההבנה הפשוטה בדברי הפסוק שהביאה המשנה - יש לפתח את העולם על מנת שהוא לא ישאר שומם.

השלכות לאופי המצווה

ישנן כמה השלכות לאופי מצוות שְׁבַת:

1. **הסיבה לשחרור של חצי עבד.** כאמור, התוס' סוברים כי מצוות שְׁבַת היא הגורם לשחרור חצי עבד, ולא מצוות פרו ורבו. אם אופי המצוות זהה, לא ברור מדוע יש עדיפות למצוות שְׁבַת על מצוות פרו ורבו. אם אופי המצוות שונה, מובנים דברי התוס'¹⁰.
2. **כפייה על שחרור חצי עבד.** התוס' בב"ב (יג. ד"ה "כופין") מתקשים בשאלה מדוע יש לשחרר עבד על מנת שהוא יקיים את מצוות שְׁבַת, והרי ישנו איסור לשחרר עבד (גיטין לח.) ולאדם אסור לבצע עבירה על מנת להציל את חברו מעבירה (שבת ד.). על פי ההסבר שמצוות שְׁבַת היא מצווה לפיתוח העולם, ניתן להסביר שהאדון עצמו מצוה לשחרר את העבד משום מצוות שְׁבַת, כדי שהעבד יוכל להוליד ילדים. כלומר, **בעצם פעולת השחרור דואג האדון לקיום העולם, ולכן על ידי שחרור העבד הוא עצמו מקיים את מצוות שְׁבַת**¹¹.
3. **אימוץ ילדים.** ה'חכמת שלמה' (ש"ע אה"ע א:א) דן בשאלה האם אדם שאימץ ילדים מקיים בכך את מצוות פרו ורבו, בהסתמך על דברי הגמ' (סנהדרין ט:): "כל המגדל יתום בתוך ביתו - מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו". למסקנה הוא כותב שמי שהוליד ילדים ומתו, ואחר כך אימץ ילדים אחרים - קיים את מצוות פרו ורבו. הנימוק לכך הוא שאם דרושה הולדתם הביולוגית של ילדים כדי לקיים את המצווה, הרי שהייתה הולדת ילדים, ואם גידול ילדים דרוש, הרי שגם דרישה זו בוצעה. האפשרות שניתן לקיים את מצוות פרו ורבו על ידי גידול ילדים ללא הולדתם היא תמוהה מאוד, גם אם מדובר באדם שכבר הוליד ילדים

10 דברים אלו מתחדדים עוד יותר על פי התירוץ השני של תוס', לפיו מצוות שְׁבַת היא 'מצוה רבה', אשר רק לשם קיומה ניתן לכפות את האדון לשחרר את עבדו.

על פי התירוץ הראשון של תוס' (שמצוות פרו ורבו מחייבת רק את צד החירות של העבד, ואילו מצוות שְׁבַת חלה גם על צד העבדות שלו), ניתן להבין לכאורה כי ההבדל בין שתי המצוות אינו הבדל מהותי הנוגע לאופי המצוות, אלא הבדל טכני הנוגע להיקף החיוב של המצוות. ברם, אם אופי שתי המצוות זהה, לא ברור מדוע עבד חייב באחת ופטור מן השנייה. לכן, יש לומר כי למצוות שְׁבַת יש אופי שונה מזה של מצוות פרו ורבו, ועל כן ניתן להבין מדוע עבד פטור ממצוות פרו ורבו אך חייב במצוות שְׁבַת.

11 התוס' עצמם מתרצים שְׁבַת היא 'מצווה רבה', ולכן עדיף שהאדון יעבור על האיסור לשחרר את העבד, כדי שזה האחרון יוכל לקיים את מצוות שְׁבַת.

שמתו. אם חיוב מצוות שְׁקָתָה זהה לחיוב מצוות פרו ורבו - הולדת ילדים - גם את מצוות שְׁקָתָה נראה שלא ניתן לקיים על ידי אימוץ. ברם, אם מצוות שְׁקָתָה היא מצווה לפיתוח העולם, סביר לומר שאכן יש באימוץ ילדים קיום מצוות שְׁקָתָה, כיוון שגם המאמץ ילד תורם לקיום ולפיתוח העולם.

4. **חיוב נשים במצוות שְׁקָתָה.** כאמור, נשים פטורות ממצוות פרו ורבו. ברם, לא ברור האם הן חייבות במצוות שְׁקָתָה, ונראה שיש בכך מחלוקת ראשונים. אם אופי מצוות שבת זהה לאופי מצוות פרו ורבו, לא ברור מדוע נשים פטורות ממצוות פרו ורבו, אך הן חייבות במצוות שְׁקָתָה. ברם, אם חיוב מצוות שְׁקָתָה הוא פיתוח העולם, ניתן להסביר זאת בכך שאמנם נשים פטורות מחיוב הולדת ילדים הספציפי של מצוות פרו ורבו, אך אין הן פטורות מן החיוב הכללי לפיתוח העולם.

ישנן מספר ראיות לשאלת חיוב נשים במצוות שְׁקָתָה:

א. **שחרור חצי שפחה.** הגמ' בגיטין (לה-לח:) כותבת **שישנה חובה לשחרר אשה שחציה שפחה וחציה בת חורין, שמא ינהגו בה מנהג הפקר.** מכך ניתן להסיק שנשים אינן חייבות בשְׁקָתָה, שהרי אם הן חייבות במצווה זו, צריך היה לשחרר את חצי השפחה משום שְׁקָתָה, כשם שמשחררים את חצי העבד מסיבה זו, ולא כדי שלא ינהגו בה מנהג הפקר. ואכן, הריטב"א (גיטין מא: ד"ה "לא", ב"ב יג. ד"ה "שנאמר") סובר שנשים אינן חייבות במצווה זו. ברם, התוס' (גיטין מא: ד"ה "לא", ב"ב יג. ד"ה "שנאמר") מבארים ששפחה חייבת במצוות שְׁקָתָה, ואם כך גם נשים חייבות בה¹².

ב. **בקשת גט.** הגמ' ביבמות (סג:) אומרת שאשה יכולה לתבוע גט על סמך העובדה שבעלה עקר, כדי שתוכל להינשא לגבר שאינו עקר, ולהוליד ילדים שיתמכו בה לעת זקנתה. כלומר, **עילת הגט אינה הולדת הילדים כשלעצמה, אלא רק הסיוע שילדיה יעניקו לה לעת זקנותה.** אם אשה חייבת במצוות שְׁקָתָה, הולדת הילדים כשלעצמה יכולה להוות עילה לגט. מכאן, שאין אשה חייבת במצווה זו, ולכן רק הטיעון שהיא תזדקק לעזרה בעת זקנתה יכול להוות עילה לגט.

ג. **חיוב להינשא.** אם אשה חייבת במצוות שְׁקָתָה, הרי שהיא חייבת להינשא, כדי שתוכל לקיים מצווה זו. ברם, הרמ"א (אה"ע א:ג) מביא דעה כי אשה צריכה להינשא, אך הסיבה לכך היא כדי שלא יחשדו בה שהיא מזנה. כלומר, אין חיוב מהותי לאשה להינשא, ומכאן - שאשה אינה חייבת במצווה זו.

12 לדעת תוס' אין כופים את האדון לשחרר את חצי שפחתו לשם קיום מצוות שְׁקָתָה, כיוון שיש חשש שגם אם ישחררו אותה היא לא תוליד ילדים, כיוון שהיא אינה מחוייבת במצוות פרו ורבו.

ג. "בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך"

הקדמה

הגמ' ביבמות (סב:) מביאה את דעתו של ר' יהושע, הטוען שגם לאחר שהוליד בן ובת - ובכך קיים את מצוות פרו ורבו¹³ - חייב האדם להמשיך לעסוק בפריה ורבייה על פי דברי הכתוב "בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך, כי אינך יודע אי זה יכשר - הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים" (קהלת י"א:ט)¹⁴.

תוקף חיוב המצווה

ישנן שתי גישות יסודיות בנוגע לתוקף החיוב של "ולערב אל תנח ידך":

1. החיוב הוא גמור מדרבנן. כך סובר הרי"ף (יבמות יט: בדפי הרי"ף).
2. החיוב הוא חיוב קלוש, ברמה נמוכה. ניתן למצוא לכך כמה ביטויים בדברי הראשונים:

א. הרמב"ן (מלחמות ה' יבמות יט: מדפי הרי"ף) טוען שגם מדרבנן אין חובה להוליד ילדים רבים, אלא רק "כעין יישוב דרך ארץ", ולכן "אין מחמירין עליו כל כך". ברור שלדעתו החיוב פחות מהמצווה דרבנן הקיימת לשיטת הרי"ף.

ב. הרמב"ם (הלכות אישות טו:טז) מגביל את חיוב הולדת הילדים רק ל"כל זמן שיש בו כח", ומכאן עולה שתוקף החיוב לדעתו אינו כמצוות עשה אחרות, כדוגמת פרו ורבו.

ג. שו"ת תרומת הדשן (סימן רס"ג) דן בשאלתו של אלמן מבוגר, שכבר נולדו לו בן ובת, המתלבט אם מותר לו לישא אשה שכבר אינה מסוגלת ללדת, או שמא הוא חייב לישא אשה צעירה, כדי לקיים את חיוב "ולערב אל תנח ידך", למרות שילדיו הסתכסכו איתה. להלכה הוא פוסק שמותר לישא את האשה המבוגרת כדי לשמור על שלום בית. פסק זה סביר רק אם נבין שתוקף החיוב קלוש, שכן קשה להניח ששלום בית ידחה מצווה, ולו רק מצווה דרבנן.

אופי מצוות "ולערב אל תנח ידך"

ניתן להציע שני הסברים ליחס שבין חיוב "ולערב אל תנח ידך" לבין מצוות פרו ורבו:

13 לדעת בית הלל (שם סא:).

14 יש לציין, שאמנם אחרי הולדת בן ובת פטור האדם ממצוות פרו ורבו, אך נראה שגם בהולדת ילדים מעבר לכך יש קיום של מצווה זו.

1. **"ולערב אל תנח ידך" הוא הרחבה של מצוות פרו ורבו.**

2. **"ולערב אל תנח ידך" הוא מצווה עצמאית.**

ההבנה השנייה נתמכת מפרשנות הפסוק: כשם שכדאי לאדם להמשיך לזרוע בערב, גם אם בבוקר זרע את זרעו, כך עליו להמשיך ולהוליד ילדים, גם אם קיים כבר את מצוות פרו ורבו.

השלכה לשאלת אופי המצווה הוא חיוב נשים במצווה: לפי ההבנה הראשונה, חיוב "ולערב אל תנח ידך" הוא הרחבה של פרו ורבו, ונשים פטורות ממנו כשם שהן פטורות מפרו ורבו. לעומת זאת, לפי ההבנה השנייה מדובר בשתי מצוות נפרדות, וייתכן שנשים חייבות להוליד ילדים מצד "ולערב אל תנח ידך", למרות שהן פטורות מפרו ורבו.